

۱: ایام و رویدادهای فرهنگی و مدنی بر عمق خاطره مکان می‌افزاید و موجد پایداری آن در اذهان جمعی می‌شود، مأخذ: نگارنده، ۱۳۸۶.

توسعه دانشگاه، الگو و اندازه بررسی موردی طرح توسعه دانشگاه تهران*

به منظور رفع نابسامانی‌های دانشگاه تهران در سال ۱۳۷۶ طرح ساماندهی دانشگاه تهران در دستور کار مقامات دولتی قرار گرفت و در سال ۱۳۸۰ اجرای آن به تصویب رسید. بعضی از اهداف این طرح به شرح زیر است:

ارتقای کیفیت برنامه‌های آموزشی و پژوهشی، توسعه تحصیلات تکمیلی، ایجاد رشته‌های جدید علمی، بهبود شاخص‌های زیست‌محیطی و فرهنگی، افزایش ضریب ایمنی و امنیت در دانشگاه و محیط‌های اطراف و نیز افزایش نقش مشارکتی مردم در ارتقای فرهنگی-اجتماعی.

روند در پیش‌گرفته برای رسیدن به این اهداف و اتفاقاتی که امروزه در اطراف دانشگاه در حال رخ دادن است (از بین بردن ساختمان‌های بارز و محلات) و کمبود مطالعات در زمینه توسعه دانشگاه‌ها، ضرورت پرداختن به مسائل توسعه دانشگاه در شهر و به ویژه دانشگاه تهران را ایجاب می‌کند.

سارا ایمان‌زاده
کارشناس ارشد
معماری منظر

sara.imanzadeh@gmail.com

واژگان کلیدی: شهر، دانه‌درشت‌ها، دانشگاه، توسعه متمرکز، توسعه پراکنده، دانشگاه تهران.

گسترش کمی آموزش عالی یا دانشگاه‌ها با مسائلی مواجه است که «معین» در کتاب خود، تنوع‌یافتن نقش دانشگاه، رشد پژوهش، برون‌گرا و پاسخگو بودن و تغییر ساختار اداری را از جمله آثار عمومی شدن دانشگاه بیان می‌کند (معین، ۱۳۸۳). این جوانب، مستلزم بازنگری کلی در برنامه‌ریزی دانشگاه‌ها است. در این بازنگری باید به جایگاه و اهمیت دانشگاه مورد نظر در سطح منطقه، شهر و کشور توجه شود، زیرا این جایگاه به یکباره به‌دست نیامده است. برای نمونه، دانشگاه تهران علاوه بر به دوش کشیدن بار اولین و مهم‌ترین دانشگاه

پاسخگویی به رشته‌های جدید و افزایش تعداد دانشجویان و ... نقطه آغازی برای طرح توسعه دانشگاه در کشورهای در حال توسعه است (ایمانزاده، ۱۳۸۶). این اهداف بیانگر مفهوم توسعه‌ای است که فراتر از یک گسترش کالبدی قرار دارد. روند تغییرات و تحولات به گونه‌ای است که تجربه گذشته نمی‌تواند راهنمای مطمئنی برای آینده باشد. مدیران باید با برنامه‌ریزی جامع، استراتژی‌های آینده‌دانشگاه خود را به نحوی تنظیم نمایند که متناسب با موقعیت و شرایط آینده باشد (حسینی لرگانی، ۱۳۸۶).

■ ضرورت و اهداف توسعه دانشگاه‌های ایران

دانشگاه امروز جزء لاینفک روندهای توسعه‌ای است. توسعه پایدار جز بر مدار دانشگاه و نظام آموزشی و پژوهشی پاسخگو و کارآمد نمی‌چرخد. دانشگاه‌های نوین دارای نقش‌های توأم آموزشی، پژوهشی و اجتماعی هستند (معین، ۱۳۸۳). اهدافی چون ارتقای کیفیت آموزش و پژوهش، توسعه فرهنگی، توسعه شاخص‌های زیست‌محیطی، افزایش نقش مردم و نهادهای مردمی، سازماندهی فعالیت‌ها و فضاهای افزوده‌شده اخیر،

۲: سر در دانشگاه تهران به مثابه یکی از نشانه‌های اصلی خیابان انقلاب و حتی شهر تهران است. مأخذ: نگارنده، ۱۳۸۶.

دانشگاه کشور، همیشه یکی از مهم‌ترین مراکز رخدادهای سیاسی- اجتماعی و فرهنگی کشور نیز بوده است. صحبت کردن از توسعه دانشگاه تهران بدون توجه به سطح علمی، سیاسی و فرهنگی آن بی‌ثمر خواهد بود (منصوری، ۱۳۷۹). اما به نظر می‌رسد که طرح پیشنهادی خروج دانشگاه از شهر بدون در نظر گرفتن این جایگاه مطرح شده است. جالب است که، ترافیک شهر تهران و تعدد رفت و آمد دانشجویان و اساتید در سطح شهر، دلیل اصلی طرح این موضوع است.

■ تعامل دانشگاه با شهر

رابطه تعاملی شهر و دانشگاه از دو موضع رابطه شهر و آموزش و رابطه دانشگاه با شهر مطرح است. در موضع اول شهر به عنوان بستر و محیط آموزش قلمداد می‌شود (یادگیری در شهر) و موضع دوم شهر را به عنوان یک محمول یا وسیله آموزشی می‌داند (یادگیری از شهر). در اینجا ارتباط شهر با خود دانشگاه به عنوان یک فضای شهری مطرح می‌شود. وقتی دانشگاهی در شهر شکل می‌گیرد همانند بسیاری از فضاهای شهری دیگر با گذر زمان نقش عمده‌ای در شکل‌گیری منظر شهری خواهد داشت، چراکه تأثیرات بسیاری بر اطراف خود دارد و سعی می‌کند فضاهای دیگر را با خود همسو کند. همچنین قابلیت بالایی برای تبدیل شدن به یک نشانه شهری و یا نقطه عطفی برای خاطرات فرهنگی، اجتماعی و سیاسی دارد (تصویر ۱). دانشگاه یک مکان خاطره‌انگیز است؛ مکانی که تاریخچه و رویدادهای دانشگاه را به یاد می‌آورد. دانشگاه باید حسی از تاریخ و سنت خاص خود را به همراه داشته

باشد. اگر جشن‌ها و گردهمایی‌ها با دقت طراحی شود، اهمیت دانشگاه حفظ می‌شود و حس مشترک بیوستگی در زمان، سال به سال، آن را به یک نقطه عطف تبدیل می‌کند (Boyer, 1990).

تداوم نشانه‌های شهری در طول تاریخ، بخشی از هویت هر شهر را تعیین کرده و می‌تواند مبنای رشد و توسعه آتی شهر واقع شود (سلطانی، ۱۳۸۸). "تغییر ساختار و محتوای درک انسان از محیط طبیعی و محیط اجتماعی- فرهنگی منجر به تحول رابطه انسان با محیط شهری و تغییر منظر آن شده که می‌تواند تا مرز شکسته شدن یا حتی محو شدن آن در حافظه جمعی پیش رود" (ماهانامه منظر، ۱۳۸۸: ۶۹).

بنابراین وقتی صحبت از انتقال یک دانشگاه به خارج شهر مطرح می‌شود، فقط یک کالبد نیست که عوض می‌شود؛ بلکه قسمتی از شهر با تمام آنچه که در طول تاریخ برای خود و شهر جمع کرده است از بین می‌رود. چرا که این دانشگاه یک نشانه و جزئی از هویت و منظر شهر بوده که احساس تعلق و سکونت در شهر را به همراه دارد (تصویر ۲). چگونه دانشگاهی که خود در جامعه نیست و مشکلات را نمی‌بیند، می‌خواهد برای آن راه‌حل ارائه دهد!!!

دانشگاه نمی‌تواند بیش از این، دیوارهای قرون وسطایی دور تا دور خود که آنها را از شهر جدا می‌کند، حفظ کند؛ بلکه باید شیوه‌هایی را تعریف کند که گشودگی‌های زیادی به بیرون داشته باشد و حس پاسخگویی به شهر را القاء کند. هر محوطه دانشگاهی باید به موقعیت خود و اطرافش توجه کافی داشته باشد؛ در واقع، باید فعالیت‌های شهری خود را با توجه به یافت فعالیت‌های سایر دانشگاه‌های فعال در آن ناحیه، نیازهای فضایی و وظیفه خاص دانشگاهی خودش تعریف و آزمایش

کند (Mcgraw-Hill Book company, 1972).

وقتی دانشگاه تهران به عنوان خبرسازترین مرکز علمی، فرهنگی و سیاسی کشور و هویت‌بخش‌ترین عنصر خیابان انقلاب محسوب می‌شود، متوجه می‌شویم که دانشگاه تهران در حال حاضر یکی از هویت‌بخش‌ترین عناصر محیطی و فضایی در کل کشور محسوب می‌شود و با توجه به اهمیت تهران در ساختار فضایی کل کشور، نه تنها شهر تهران بلکه کل کشور، برای داشتن یک فضای با هویت، همچون پردیس اصلی دانشگاه تهران، باید حدود یک قرن دیگر صبر کند (منصوری، ۱۳۷۹).

■ دانشگاه و موضوع توسعه کالبدی

در نگاه اول به نظر می‌رسد که توسعه دانشگاه به سمت محیط پیرامونی، موجد مزایای زیادی همچون حضور در شهر و حفظ رابطه با آن، تشکیل یک واحد منسجم و یکپارچه، ارتباط قوی بین دانشکده‌ها، ارتباط آسان و همگانی کل دانشگاه با تسهیلات عمومی، حضور پررنگ‌تر دانشگاه در منطقه و تأثیرات بیشتر بر فضاهای اطراف می‌شود. اما بیشتر آنچه که به عنوان مزایا از آن نام برده شد، فقط در یک صورت امکان‌پذیر است و آن هم رعایت اندازه و تناسب یک فضای شهری است. اگر یک فضای شهری از اندازه معقول خود خارج شود، نه تنها سودمند نخواهد بود؛ بلکه برای شهر یک خطر نیز محسوب می‌شود. همچنین خیلی از ارتباطاتی که به آنها اشاره شد نیز، نه تنها تقویت نمی‌شود بلکه به دلیل نامتناسب بودن مسافت‌ها یا مقیاس انسانی و استفاده از خودرو برای دسترسی، ضعیف هم می‌شود. در این صورت خیلی از فضاهایی که با حضور انسان‌ها زنده بودند دیگر

۳: لبه‌های خاموش دانشگاه با شهر گفتگویی نمی‌کند، مأخذ: نگارنده، ۱۳۸۶.

شهروندان قرار بگیرد. این روند در حال حاضر روشی است که برای توسعه دانشگاه تهران در نظر گرفته شده و مساحت آن را ۲/۵ برابر می‌کند (ایسنا، ۱۳۸۸). در نتیجه تمام معضلات و آسیب‌هایی که از آنها یاد شد، این محدوده را نیز تهدید می‌کند.

پراکنده‌بودن دانشگاه و توسعه در قسمت‌های مختلف شهر می‌تواند راه حلی باشد به این شکل که هسته فعلی و اولیه دانشگاه بر جای خود باقی بماند و توسعه دانشگاه در قسمت‌های دیگر شهر اتفاق بیافتد. اگر این توسعه پراکنده در یک محدوده نزدیک به هسته اولیه و یا در امتداد مشخص باشد همراه با دیگر دانشگاه‌ها می‌تواند قسمتی از شهر را تبدیل به یک محدوده دانشگاهی و فرهنگی کند بدون آنکه به شهر و فضاهای دیگر صدمه‌ای وارد نماید. این موضوع در حالت ایده‌آل شبیه به شهرهای دانشگاهی همچون آکسفورد است. در شهر تهران نیز تقریباً دانشگاه تهران، دانشگاه آزاد اسلامی، دانشگاه امیرکبیر و دانشگاه هنر در محدوده خیابان انقلاب و ولیعصر چنین عرصه‌ای را شکل داده‌اند. از مزایای این پیشنهاد می‌توان به قوی‌تر شدن ارتباط با شهر، افزایش محدوده تأثیر دانشگاه بر شهر، قوی‌تر شدن نقش اجتماعی و سیاسی دانشگاه‌ها، دعوت بیشتر جوانان به تحصیلات عالی، توسعه همراه با حفظ جایگاه اولیه دانشگاه و همه آنچه که دانشگاه در طول تاریخ و در رابطه با شهر به دست آورده است، اشاره کرد. این رویه با سیاست تمرکززدایی دولت نیز هم‌سو می‌شود.

روفق گذشته را نخواهند داشت و هر دانشکده‌ای به طور جداگانه و مانند جزیره عمل خواهد کرد. همچنین این درستی بیش از حد، باعث قطع ارتباط بصری و فیزیکی در لبه‌های خارجی دانشگاه و عامل جدایی و انفعال آن از شهر خواهد شد (تصویر ۳). تجربه پروژه‌های بزرگ شهری در کشور، به دلیل بی‌توجهی به مسئله تناسب ابعاد و یا ایجاد لبه‌های قوی، تبعات منفی بسیاری در بر داشته است که از جمله می‌توان به راه‌آهن شهر تهران، پروژه تواب، پروژه توسعه حرم امام رضا و ... اشاره کرد. از دیگر تبعات این درشت‌دانه‌ها به وجود آمدن فضاهای بی‌دفاع در شهر است؛ در حالی که بیشترین فعالیت و رفت و آمد در طول روز است ولی در شب، شهر با یک محدوده بزرگ و خالی از سکنه مواجه خواهد بود.

بسیاری از دانشگاه‌ها، تصویر احترام‌برانگیز خود را به خاطر محدوده‌های پارکینگ بزرگ و فاقد جذابیت بصری از دست می‌دهند. گسترش طرح و برنامه دانشگاه‌ها به واسطه توسعه فیزیکی؛ امکانات و داشته‌های محدوده‌های اطراف را متزلزل می‌کند.

(Mcgraw-Hill Book company, 1972)

آنچه که تا به حال در این نوع توسعه (توسعه هسته‌ای)، به عنوان کالبد دانشگاه عمل می‌کرده، حال، خود توسط لایه‌ای جدید در برگرفته شده و ارتباطش با شهر و مردم ضعیف می‌شود، بسیاری از فضاهای خاطره‌انگیز و یا نشانه‌ها ممکن است در این نوع توسعه از بین بروند و حتی اگر این لایه دارای ارزش‌های تاریخی یا معماری باشد، ممکن است در معرض خرابی یا پاک شدن از ذهن

جمع‌بندی

دانشگاه صرفاً یک کالبد نیست که بتوان بدون در نظر گرفتن روح آن برای توسعه یا هر تغییری به سادگی تصمیم گرفت. دانشگاه‌ها علاوه بر جایگاه و اهمیت سیاسی، اجتماعی و فرهنگی که در منطقه پیدا می‌کنند، می‌توانند جزئی از هویت یک شهر باشند. دانشگاه‌ها از بستر خودشان که شهر است جدا نیستند و ارتباطشان با شهر و جامعه اهمیت زیادی دارد. از طرفی ملاحظه اندازه و تناسبانشان به عنوان یک فضای شهری و تأثیرگذار بر کیفیت ارتباطشان با شهر، لازم و ضروری است.

* این مقاله برگرفته از رساله کارشناسی ارشد معماری منظر نگارنده تحت عنوان «طراحی منظر پردیس جدید دانشگاه تهران» است که در سال ۱۳۸۶ به راهنمایی دکتر سید امیر منصوری در دانشگاه تهران دفاع شده است.

منابع

- حسینی لرگانی، مریم (۱۳۸۶) نگاهی به برنامه استراتژیک دانشگاه تهران،
- سلطانی، لیلا (۱۳۸۸) نقش نشانه‌ها در مدیریت منظر شهری، ماهنامه منظر، سال اول، شماره ۳.
- معین، مصطفی (۱۳۸۳) دانشگاه، فرهنگ و توسعه از دیدگاه مصطفی معین، گردآوری و تنظیم: امیر حاجی صادقی، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، تهران.
- ماهنامه منظر (۱۳۸۸) سرفصل پرونده منظر شهری، شماره ۳، ص ۶۹.
- منصوری، سید امیر (۱۳۷۹) گزارش نهایی طرح پژوهشی بررسی تطبیقی دو الگوی توسعه دانشگاه تهران، معاونت پژوهشی دانشگاه تهران.
- ویر، نوک (۱۳۸۰) دانشگاه، رسالت و ارزش‌ها، مقاله «چالش‌های اصلی آموزش عالی»، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، معاونت فرهنگی و اجتماعی، دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی فرهنگی و اجتماعی، تهران.
- Boyer.L.Ernest (1990) *Campus life,in search of community*, Printed in U.S.A.
- Mcgraw-Hill Book Company (1972) *The campus and the city*, printed in U.S.A.
- www. Isna.ir.

